

В. П. Руденко, С. В. Руденко

Природно-ресурсний потенціал

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ. Сутність П.-р. п. території (акваторії) полягає в сукупній продуктивності її природних ресурсів як засобів виробництва та предметів споживання, що відображається в їх суспільній споживній вартості. Економічні потреби суспільства обумовлюють витрати великої фізичної та розумової праці на пошуки природних ресурсів, їх вивчення і залучення до виробничого процесу. Внаслідок цього природні ресурси набувають економічного змісту, стають не лише предметом праці, а й засобами виробництва; мають суспільну споживну вартість не в потенції, а й реальності. Для того, щоб мати споживну вартість, природним ресурсам не обов'язково виявляти свою суспільну корисність в якій-небудь конкретній сфері людської діяльності, достатньо бути пізнаними людьми з метою задоволення їх потреб. Тому, всі розвідані природні ресурси, що складають П.-р. п., можна коротко інтерпретувати як опосередковані працею тіла та сили природи із встановленою суспільною споживною вартістю. При цьому область взаємодії природних і суспільних продуктивних сил охоплює не лише безпосередньо експлуатовані, але й формуючі П.-р. п., усі розвідані природні ресурси, оскільки безпосередня або непряма зміна їхнього природного стану зачіпає перспективні інтереси національного господарства країни. П.-р. п., таким чином, є зв'язковою ланкою між природними продуктивними силами і суспільним способом виробництва, де і здійснюють найбільш тісні та динамічні взаємозв'язки процесу природокористування.

Зміст П.-р. п. території (акваторії) розкривається через пізнання його внутрішніх властивостей та ознак, зв'язків та взаємозалежностей, якими обумовлена організація природних продуктивних сил. Однією з найважливіших характеристик П.-р. п. є його двоякість: з одного боку, як елемента природи із властивими їй законами функціонування та розвитку, з іншого боку, — складової системи економічних відносин, що впливає на рівень продуктивності суспільної праці. У П.-р. п. в найбільшій мірі акумулюється процес опосередковування людською працею природних продуктивних сил і їх перетворення в суспільні сили розвитку (використовувана частина П.-р. п.). Маючи нові, інтегральні властивості в результаті прояву узагальнюючої функції продуктивності, П.-р. п. є цілісною системою складноорганізованих об'єктів. Його цілісність визначає закономірне поєднання взаємообумовлених природних та соціально-економічних зв'язків і залежностей, що

охоплюють всі природні ресурси в територіальній єдності. Поняття цілісності П.-р. п. відіграє методологічну роль у дослідженні його системності, оскільки остання охоплює лише пізнані, вивчені аспекти цілісності. Воно ж дозволяє заглибитися в структурну організацію П.-р. п., вивчити його комплексність або емерджентність, відносну автономність, ієрархічність та історичність розвитку. Розвиток П.-р. п. в часі має циклічний характер. Природна відтворюваність (циклічність) більшості природних ресурсів, окрім корисних копалин, відповідає часовому (як правило, річному) розвитку суспільного відтворення. А це означає, що потрібно розрізняти середньорічний, сучасний П.-р. п. і потенціал природних ресурсів за певний (більше року) проміжок часу. Діяльність людини привносить у П.-р. п. території (акваторії) якісно нову ознаку: поряд з самоорганізованою він стає керованою системою, спрямованість функціонування якої підпорядкована не лише саморегуляції потоків речовин, енергії та інформації, але й економічним законам.

Розгалужена система логічних уявлень і положень, що відображає найзагальніші, істотні і необхідні зв'язки між сукупними природними ресурсами, природними і суспільними продуктивними силами і відповідними їм компонентами в найзагальнішому плані може бути охарактеризована як економіко-географічне вчення про П.-р. п.

У розвиток економіко-географічних основ дослідження П.-р. п. вагомий внесок зробили українські вчені. [М. Паламарчук](#), [І. Горленко](#), [А. Золовський](#), [Л. Руденко](#) економіко-географічне ресурсознавство обґрунтували як ресурсознавство для потреб суспільно-територіального комплексоутворення, що спрямоване насамперед на вивчення П.-р. п. регіонів, виявлення територіальної структури природних ресурсів, поєднаний аналіз територіальних структур природних ресурсів і регіональних суспільно-територіальних комплексів. Фундаментальні основи комплексного галузевого і, зокрема, оцінювального природокористування заклали: [М. Пістун](#) — у процесі економіко-географічної оцінки земельних ресурсів; [О. Топчієв](#) — при визначенні географічних передумов кадастру природних ресурсів; [П. Борщевський](#), [А. Голиков](#), [Р. Іванух](#), [М. Ігнатенко](#), [І. Твердохлєбов](#), [О. Шаблій](#) — через поглиблений економіко-географічний аналіз і синтез потенціалу земельних, водних, мінеральних, природних рекреаційних та лісових ресурсів і відповідних їм природно-ресурсних комплексів.

За межами України більшість дослідників П.-р. п. розглядає його оцінку в широкому значенні — як визначення всієї сукупності якісних і кількісних характеристик природних ресурсів, їхньої територіальної локалізації і часових вимірів. Всі види оцінок умовно поділяють на 2 напрями. Перший характеризує певні кількісні, якісні, вартісні та інші параметри самих природних ресурсів як тіл і сил природи з точки зору можливостей їх подальшого господарського використання, охорони і відтворення; другий, більш узагальнений напрям вивчає насамперед техногенний, а в цілому — соціально-економічний вплив суспільства на довкілля, природні умови і ресурси, і зворотній вплив

природи на суспільство. Особливий інтерес і практичне значення, виходячи із сучасного стану вітчизняної економіки, мають методологічні розробки і нагромаджений в країнах ринкової економіки досвід платного природокористування, визначення вартості П.-р. п., цін і такс, рентних показників природних ресурсів, еколого-економічного стимулювання господарської діяльності в галузі освоєння, охорони та відтворення природних багатств.

Разом із тим, узагальнюючи ступінь наукової розробленості проблем у галузі формування основ оцінки і аналізу П.-р. п., можна прийти до висновків, що: 1) концепція економіко-географічного дослідження П.-р. п. перебуває в початковій стадії свого становлення; спостерігається непропорційність в розвинутості її складових частин; 2) серед напрямів кількісного визначення П.-р. п. домінує обчислення диференційної цінності ресурсів, в той час як найбільш відповідна специфіці П.-р. п. абсолютна оцінка практично не вивчена; 3) за загальновизнаної необхідності переходу від методологічних і теоретичних положень до конкретного досвіду територіальних кількісних обрахунків об'єму і структури П.-р. п. виявляється відсутність єдиних принципів, підходів і методів такої оцінки.

Методологічне обґрунтування проблем економіко-географічного дослідження П.-р. п. у найбільш концентрованому вигляді простежується на 3-х основних рівнях — сутнісно-аналітичному, системно-функціональному і організаційно-прикладному. Перший з них передбачає визначення сутності економіко-географічного аналізу і синтезу П.-р. п., його основних завдань та напрямів їхнього вирішення. Другий рівень дослідження виходить з уявлення про П.-р. п. як про цілісний, системно організований об'єкт, розвиток якого підпорядкований спряженому впливу як природних, суспільних законів, так і закономірностей взаємодії природи і суспільства. Нарешті, на рівні організаційно-прикладному теоретичні побудови моделей досліджуваного П.-р. п. втілюються, реалізуються в конкретних, практично значущих розробках, впровадження яких у народне господарство підводить основу під науково організовану систему раціонального природокористування регіону. При цьому природокористування, що розглядається в принципі як процес взаємодії природи і суспільства взагалі, не зводиться (з боку людини) лише до «використання природних благ», а неминує охоплює і їх вивчення, освоєння, перетворення, охорону і відтворення. Даний процес у такому розумінні наділений якісно новим змістом. З одного боку, він охоплює всю систему раціонального використання природи (природних ресурсів) людиною, а з іншого, — відображає зворотній вплив природи на людину, який проявляється через єдність і взаємозв'язок природи і суспільних факторів з підтримки, збереження і відтворення її П.-р. п. Фундаментом природокористування території (акваторії) є її природні ресурси, сукупна продуктивність яких відображається в їхньому потенціалі. П.-р. п., таким чином, лежить в самій основі розвитку людського суспільства, його зв'язків з природою. Тому під природокористуванням розуміємо систему суспільних заходів, спрямованих на вивчення, освоєння, раціональне використання, перетворення, охорону і відтворення П.-р. п.

території (акваторії). Поглиблення ж вивчення, освоєння, поліпшення використання, вдосконалення перетворення, охорони і відтворення П.-р. п. є економіко-географічним змістом раціоналізації (оптимізації) природокористування.

Важливішими напрямками економіко-географічного дослідження П.-р. п. є: економічна оцінка його використання на базі єдиного критерію і узагальнюючого показника; системно-структурний аналіз П.-р. п. — вивчення його компонентної, функціональної, територіальної структур; оцінка його охорони і відтворення, збитків від забруднення довкілля; картографічне моделювання П.-р. п.; природно-ресурсне районування і прогнозування розвитку потенціалу природних ресурсів.

В основі методології оцінки П.-р. п. лежить вирішення таких складних питань, як: визначення економіко-географічної сутності самої оцінки та її основних видів; обґрунтування об'єкту, єдиного критерію і узагальнюючого показника оцінки П.-р. п.; співвимір народногосподарської цінності відновлюваних і невідновлюваних природних ресурсів, їхніх експлуатаційних і середовищезахисних функцій; використання натуральних та вартісних показників і розрахунок кадастрових цін; врахування загальних та індивідуальних особливостей оцінки різних видів природних ресурсів, можливостей їхнього комплексного і альтернативного використання.

Одним із найважливіших методологічних питань є подальша розробка основних аспектів оцінки П.-р. п.: змістового, територіального і часового. Змістовий аспект оцінки охоплює дослідження її сутності як економіко-географічної категорії. У цільовому відношенні вона полягає, насамперед, у кількісному визначенні закономірностей територіальної диференціації в ефективності використання, охорони і відтворення П.-р. п., його абсолютної цінності, охоплюваної продуктивністю всього природно-ресурсного комплексу території. Характеристика окремих якісно однорідних у природному відношенні типів (ділянок) П.-р. п., їхніх територіальних поєднань, оцінка природно-ресурсних комплексів регіону визначають відмінні особливості територіального аспекту оцінки. Аналіз тенденцій історичного розвитку процесів у природокористуванні, прогноз варіантів комплексного освоєння П.-р. п. території (акваторії) у майбутньому складають зміст часового підходу до оцінки потенціалу природних ресурсів. Вагоме значення в арсеналі теоретико-методологічних підходів економічної і соціальної географії до оцінки П.-р. п. великих територій мають пошук шляхів визначення потенційної продуктивності природних ресурсів, вибір оптимальних територіальних одиниць оцінки П.-р. п.

Визначальна тенденція нинішнього етапу наукового пошуку — формування нових підходів в оцінці П.-р. п., що проявляється в значному розширенні спектру видів оцінок природних ресурсів; обґрунтуванні специфічності оцінки П.-р. п. як оцінки абсолютної, а не відносної (порівняльної), продуктивності природних ресурсів; регіоналізації оцінок П.-р. п. за

економічними, соціальними і екологічними критеріями розвитку суспільно-територіальних комплексів. Розгортання робіт з дослідження П.-р. п. супроводжується формуванням системи основних видів його оцінки. Мова йде про природну, або спеціальну природну, технологічну (виробничу), економічну, екологічну, соціальну і географічну оцінку П.-р. п., а також про поєднання оцінок, як, наприклад, еколого-економічна, соціально-географічна та ін. Названі види оцінок П.-р. п. території охоплюються основними напрямками розвитку географічної науки, її природною, економічною та соціальною ланками, а тому й отримали тут найбільш комплексний всебічний розвиток. Одна з важливіших проблем стосовно П.-р. п. — його абсолютна економічна оцінка, предметом якої в узагальненому розумінні є, насамперед, кількісне (вартісне) визначення суспільної споживної вартості потенціалу природних ресурсів. Типово економіко-географічним аспектом дослідження є розгляд територіальної диференціації в ефективності використання, охорони і відтворення П.-р. п. з метою раціоналізації природокористування.

В найбільшій мірі загальному мірилу ефективності виробництва і специфіці абсолютної економічної оцінки П.-р. п. відповідає такий її критерій, як економія суспільної праці при використанні природних ресурсів. Серед показників оцінки — диференційна рента, диференційний і чистий дохід, продуктивність затрат, валова продукція та ін. — функцію узагальнюючого може виконати «валова продукція», оскільки вона характеризує загальну економічну (тобто дійсну) продуктивність природних ресурсів, їх споживну вартість в цілому, а не частинами. Оцінці підлягає річна фактична або (за її відсутності) умовна продуктивність природних ресурсів, облік якої опосередкований можливістю збору вірогідної інформації на однорідних в природному відношенні ділянках (за агровиробничими типами земель, типами умов місцезростання лісу, окремими родовищами та ін.). Кількісне вираження потенціалу природного ресурсу території визначається його сумарною цінністю по всіх напрямках використання. Вона є не чим іншим як сумою добутків оціненої споживної вартості одиниці ресурсу на продуктивність ресурсу всієї території, придатного для експлуатації по кожному з напрямів його використання, з врахуванням коефіцієнтів якості. Оцінку споживної вартості одиниці природного ресурсу подають у вартісних показниках, вирахованих за методом ранжування ділянок природних ресурсів, освоєння яких ведуть у «гірших» умовах і які потребують додаткових, але суспільно виправданих витрат праці. У процесі кількісного обчислення П.-р. п. застосовують ЕОМ. Оцінка П.-р. п., здійснювана на різних територіальних рівнях, має свої відмінні риси, пов'язані із впливом на оціночні показники насамперед фактора генералізації. Виділяють такі рівні виміру П.-р. п.: 1) загальнопланетарний; 2) субрегіональний; 3) регіональний; 4) районний (характеризується природними ресурсами насамперед кадастрових районів); 5) низовий (П.-р. п. у розрізі окремих господарств-природокористувачів). Виходячи з нинішнього рівня дослідженості П.-р. п., особливо актуальним і результативним з економіко-географічної точки зору є аналіз П.-р. п. на рівні

України. Такий підхід до П.-р. п. є, по-перше, наступним і цілком закономірним етапом його вивчення, який впливає із внутрішньої логіки, послідовності переходу від первинних, менших, до більш крупних територіальних одиниць потенціалу; по-друге, оцінка П.-р. п. України як суверенної держави вже сама по собі має не лише науково-теоретичне, а й прикладне значення; нарешті, по-третє, рух у дослідженні від «окремого до загального», як і навпаки, від «загального до окремого», співставлення отриманих результатів вносить свої особливості як у теорію, методику, так і в практику оцінки П.-р. п. в масштабах країни.

Специфічні особливості кожного з природних ресурсів обумовлюють необхідність визначення оцінки їх потенціалу за окремими видами. Серед найважливіших природних ресурсів досліджують мінеральні, водні, земельні, лісові, фауністичні, природні рекреаційні.

Мінеральний потенціал охоплюється основними для України групами корисних копалин: паливно-енергетичними, металічними, нерудною сировиною для чорної металургії, гірничо-хімічною сировиною, мінеральними будівельними матеріалами. В процесі розрахунку використовують: обґрунтований О. Мінцем прийом приведення потенціалу корисних копалин до показника їх умовної річної продуктивності; дані про фактичні і нормативні потужності підприємств; загальнодержавні і регіональні замикаючі (приведені) витрати. Обчислення мінерального потенціалу базується на запасах корисних копалин лише за категоріями А+В+С₁. Потенціал водних ресурсів визначають, виходячи з економічного ефекту, отримуваного від використання води у провідних для України галузях водоспоживання: зрошуваному землеробстві, сільськогосподарському і промисловому виробництвах, гідроенергетиці. Базою для розрахунку потенціалу земельних ресурсів України є результати загальної економічної оцінки для всіх сільськогосподарських угідь, здійсненої в єдиній системі земельного кадастру. Потенціал представляють середньою величиною валової продукції з 1 га в єдиних кадастрових цінах, помноженої на всю площу сільськогосподарських угідь районів і областей. Обрахунок середньорічної продуктивності лісових ресурсів проводять на базі первинних матеріалів лісовпорядкування і обліку лісового фонду областей. Обрахунок середньорічної продуктивності лісових ресурсів здійснюють на базі первинних матеріалів лісовпорядкування і обліку лісового фонду областей. Потенціал ресурсів деревини обчислюють як добуток щорічного приросту основних лісоформуючих порід за типами умов місцезростання на їх площу і кадастрову ціну 1 м³ знеособленої деревини з введенням коефіцієнтів на її якість. Визначення споживної вартості ресурсів побічного користування здійснюють на основі показника річного експлуатаційного збору, водоохоронної і санітарно-гігієнічної функцій лісу — за допомогою методу «заміщуючих витрат». Економічну оцінку фауністичного П.-р. п. (мисливських, рибних, медоносних ресурсів) реалізують через вирахування щорічного ефекту за прийнятими розрахунковими нормативами з використанням загальнодержавних і регіональних кадастрових цін.

Потенціал природних рекреаційних територій визначають через грошову оцінку вільного часу; мінеральних вод і лікувальних грязей — за величиною їх балансових експлуатаційних запасів на базі регіональних (карпатських) приведених витрат.

Визначення інтегрального П.-р. п. території на основі сумарного ефекту від використання природних ресурсів необхідно розглядати як методичний підхід, що відповідає сучасному стану наукової розробленості досліджуваної проблеми. Звичайно, і це цілком очевидно, що як національне господарство країни в цілому з теоретичної точки зору не є простою сумою галузей, які його складають, так і П.-р. п. території (акваторії) як сума оцінок окремих видів ресурсів не в повній мірі враховує взаємопов'язаність та обумовленість розглядуваних об'єктів і ефект від їх комплексного освоєння. Проте, в той же час, у зв'язку зі складністю розглядуваної проблеми, науковцям донині не вдалося розробити достатньо прийнятної і практично застосовуваної методики врахування синергетичного ефекту спільного (взаємообумовленого) використання природних ресурсів. Жодна із запропонованих нині єдиних моделей оптимізації освоєння територіальних поєднань природних ресурсів чисельно не реалізована в реальних умовах природокористування.

Таким чином, інтегральний П.-р. п. України, визначений виходячи з наведених обґрунтувань, дорівнює 1395,543 млрд грн. (станом на 1 січня 2022 у цінах 2015—21). Основу природно-ресурсного комплексу держави складають багаті земельні та мінеральні ресурси, на частку яких припадає близько $\frac{3}{4}$ інтегрального П.-р. п. Далі йдуть водні ресурси — 13,1 %, природні рекреаційні — 9,5 %, лісові — 4,2 %, фауністичні — 0,5 %.

Комплексний економіко-географічний підхід до вивчення П.-р. п. реалізують через систему взаємопов'язаних методів дослідження. Серед них найважливішими є: економічна оцінка використання П.-р. п., його системно-структурний аналіз, оцінка охорони і відтворення П.-р. п., рівня забруднення довкілля, картографічне моделювання, типологія П.-р. п., дослідження природно-ресурсних комплексів, природно-ресурсне районування і прогнозування розвитку П.-р. п. регіону.

Найсуттєвішими особливостями економічної оцінки П.-р. п. як методу географічних досліджень є: 1) можливість завдяки їй кількісно і якісно співставляти споживні вартості різноманітних природних ресурсів як у типологічному, територіальному, так і в часовому аспектах; 2) вартісне (грошове) визначення основних параметрів природних ресурсів в єдиних кадастрових цінах, розраховуваних, як правило, за попередній п'ятирічний період; 3) однопорядковість, динамічний взаємозв'язок між власне економічною оцінкою П.-р. п. і оцінкою його використання, відмінність між якими в тому, що перша є більш загальним поняттям, вимірюється як середньорічна величина у спеціальних кадастрових цінах, в той час як друга — може характеризувати освоєння П.-р. п. за той чи інший рік із застосуванням діючих цін; 4) відображення абсолютної інтегральної цінності природних продуктивних сил,

яка враховує екологічні та соціально-географічні особливості їхнього розвитку.

Системно-структурний аналіз інтегрального П.-р. п. передбачає вивчення його компонентної, функціональної і територіальної структур. Компонентна структура відображає внутрішньо- і міжвидові співвідношення (пропорції) природних ресурсів, що склалися в регіоні як результат розвитку природного процесу і дії соціально-економічних факторів. Функціональна структура П.-р. п. характеризує склад і співвідношення природних ресурсів за їх комплексуючою здатністю, участю в територіальному поділі праці та їхньою ефективністю.

Нарешті, територіальна структура П.-р. п. — внутрішньорайонне розміщення основних форм територіального зосередження (організації) природних ресурсів. Важливішими є такі форми як: мікрорайон, підрайон, район. Специфічною формою територіальної структури інтегрального П.-р. п. є елементарне поєднання, сформувалося в результаті комплексного використання декількох видів природних ресурсів навколо одного природокористувача.

Прогресивною тенденцією розвитку картографічного моделювання П.-р. п. як методу є шлях від комплексних компонентних карт П.-р. п., карт структури інтегрального П.-р. п., його охорони і відтворення, природно-ресурсного районування до карт територіального різноманіття потенціалу як окремих видів природних ресурсів, так і їх сукупності. Серед найяскравіших моделей П.-р. п. слід відзначити карти ентропійної міри різноманітності, сукупного ресурсного потенціалу, територіальної диференціації природних ресурсів.

В основу типології П.-р. п. слід покласти його структуру і продуктивність (ефективність). Розмежування П.-р. п. доцільно подавати у вигляді ординарної сітки-матриці. Одна із сторін матриці характеризує структуру П.-р. п., інша — його ефективність. Назва типів П.-р. п. визначається двома—трьома найбільш значущими видами природних ресурсів і загальним рівнем їхньої продуктивності, який виходить із загальнодержавних показників еколого-економічної оцінки сумарного потенціалу.

Природно-ресурсне районування ґрунтується на реально існуючих природно-ресурсних комплексах — поєднаннях природних ресурсів на певній цілісній території (акваторії), використання, охорона і відтворення яких обумовлені внутрішньою генетичною і господарською єдністю наявних або можливих зв'язків у межах існуючих або запрограмованих суспільно-територіальних систем. П.-р. п. складає, з одного боку, матеріальну основу природно-ресурсного циклу, а з іншого, — дещо виходить за його межі, охоплюючи не тільки процеси економічного, але й природного відтворення природних ресурсів. Природно-ресурсний цикл функціонує в межах природно-ресурсного комплексу. Природно-ресурсний район, в свою чергу, — специфічна, об'єктивно обумовлена, цілісна в природному (іноді в природно-господарському) відношенні територія, якій характерні ознаки єдності, якісної своєрідності, внутрішньої однорідності потенціалу природних

ресурсів, що фактично або в перспективі використовуватимуть в економічному районі певного рангу. В межах України виявлена така таксономічна ієрархія природно-ресурсних районів: 1) природно-ресурсний мікрорайон; 2) низовий природно-ресурсний підрайон; 3) внутрішньо-обласний або обласний природно-ресурсний район; 4) міжобласний природно-ресурсний район; 5) природно-ресурсний макрорайон (макрорегіон).

Виходячи з невизначеності і нестабільності сучасного етапу розвитку продуктивних сил, серед напрямів прогнозування П.-р. п. найрезультативнішим є розвідувальний, згідно з яким тенденція руху об'єкту, що відзначалася в минулому і спостерігається нині, умовно продовжується на майбутнє. Основним інструментарієм розвідувального прогнозування є, таким чином, метод екстраполяції значень показників П.-р. п. у попередньому періоді при збереженні і в майбутньому усталених тенденцій руху ресурсів. Цей висновок підтверджується і економічною оцінкою П.-р. п. з врахуванням фактору часу.

Аналіз територіальної диференціації П.-р. п. є сутнісною характеристикою економіко-географічного підходу до його вивчення і оцінки, однією з найголовніших їхніх цілей. Серед показників територіальної диференціації центральне місце займає густота сумарного (інтегрального) П.-р. п. регіону — величина П.-р. п. в розрахунку на одиницю території (акваторії). Загальною закономірністю є зростання територіальної густоти П.-р. п. України з північного заходу на захід і південний схід.

Територіальну організацію природокористування можна розглядати як єдність 2-х взаємопов'язаних процесів — формування і розвитку природно-ресурсних районів (районоутворення) і виявлення цих районів (власне районування). На території України виявлено і обґрунтовано існування 19-ти міжобласних та 87-ми внутрішньо-обласних природно-ресурсних районів, що свідчить в їх різноманітності про виключно сприятливі передумови для наступного екологічно збалансованого розвитку СТК і ТВК. При цьому якісні і кількісні показники диференціації величини, структури і продуктивності П.-р. п. природно-ресурсних комплексів і районів зростають «зверху — вниз» — від крупних економічних районів до міжобласних, обласних чи внутрішньо-обласних районів. Подальші перебудова, переорієнтація соціально-економічного розвитку України неминуче потребують з метою вдосконалення територіальної організації природокористування регіоналізації розв'язання природно-ресурсних проблем, врахування фактичних і можливих рівнів антропогенної напруженості в функціонуванні існуючих і перспективних природно-господарських комплексів і систем, що відповідали б місцевому П.-р. п., були б науково обґрунтованими.

Широке використання результатів економіко-географічного дослідження П.-р. п. у народногосподарській практиці є одним з перспективних і дієвих важелів вдосконалення системи природокористування, підвищення його ефективності, гармонізації взаємозв'язків

між людиною і природою. Результативність застосування оцінки П.-р. п. особливо велика в таких напрямках, як: обчислення сукупного ресурсного потенціалу і національного багатства; визначення загальної і ресурсної ефективності природокористування і його окремих галузей; розробка автоматизованих геоінформаційних систем-банків даних П.-р. п., природно-ресурсних кадастрів; обрахування величини і структури потенціалу геосистем, зокрема фізико-географічних (ландшафтних) зон, країв, областей; вдосконалення природно-господарського і природно-ресурсного районування; розрахунок рівнів забезпеченості населення П.-р. п. і ступеню антропогенної напруженості в регіонах; обґрунтування пріоритетів екологічного і соціально-економічного розвитку природно-ресурсних, територіально-виробничих, суспільно-територіальних комплексів, національного господарства країни в цілому.

Важливішими напрямками вдосконалення природокористування України на базі комплексного економіко-географічного вивчення П.-р. п., його раціонального використання, охорони та відтворення є: 1) розробка і впровадження загальнодержавної програми комплексного вивчення, ефективного освоєння, охорони і відтворення П.-р. п. на базі єдиних автоматизованих банків даних і дистанційного зондування; 2) вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку регіонів України відповідно до рівня розвитку їхнього П.-р. п.; 3) переорієнтація суспільно-територіального комплексу держави на розвиток неметалоємких галузей, еколого-економічна адаптація структури національного господарства, яка склалася, до структури її П.-р. п.; 4) всебічна економія П.-р. п., максимальне використання вторинних ресурсів — як сировинних, так і енергетичних; 5) державні, з одного боку, економічне, еколого-географічне стимулювання, підтримка природоохоронної діяльності, а, з другого боку, примушування до неї всіх без винятку недбайливих природокористувачів шляхом розробки екологічних нормативів, норм і стандартів, прямого і опосередкованого субсидіювання, впровадження плати за забруднення і штрафних санкцій за нераціональне освоєння П.-р. п.; створення розгалуженої мережі заповідних територій (акваторій) в усіх природно-ресурсних районах України; 6) подальший розвиток і цілеспрямоване формування відповідних місцевому П.-р. п. вдосконалених за структурою і організацією природно-ресурсних комплексів регіонів України; 7) вдосконалення механізму галузевої і територіальної організації природокористування через розробку моделі системи раціонального, екологічно збалансованого використання, охорони і відтворення П.-р. п., розрахунок величини і структури П.-р. п. ландшафтів різних регіонів; 8) удосконалення системи еколого-географічної освіти і виховання на базі пізнання законів і закономірностей розвитку П.-р. п.

Подальше економіко-географічне дослідження, оцінка П.-р. п. держави передбачають зосередження першочергової уваги на розв'язанні таких проблем, як: 1) поглиблення теоретико-методологічних основ і вдосконалення методики визначення П.-р. п., його місця

у складі сукупного ресурсного і народногосподарського потенціалів країни та її регіонів; 2) виявлення додаткових прихованих природно-ресурсних резервів та найперспективніших напрямів соціально-економічного розвитку; 3) уточнення спеціалізації, досягнення ефективного комплексного і збалансованого освоєння природних ресурсів (зниження ресурсоемкості і підвищення ресурсовіддачі екологічно чистих виробництв); 4) оцінка ступеню впливу П.-р. п. на функціонування суспільно-територіальних комплексів в цілому та його складових ланок, розвиток галузевої, функціональної, територіальної і організаційної структур, процесів комплексоутворення з метою їхнього вдосконалення; 5) аналіз показників територіальної диференціації в ефективності використання, охорони та відтворення П.-р. п., їх економіко-географічний синтез і картографічне моделювання; 6) вивчення різноманітності П.-р. п., його активності у процесах становлення природно-ресурсних комплексів та систем, формування природно-ресурсних районів різного таксономічного рівня; 7) побудова природно-ресурсних балансів, вивчення потреб у природних ресурсах, можливостей і соціальної доцільності їх використання з врахуванням природоохоронних аспектів; 8) розробка прогнозів розвитку П.-р. п., його ретроспективний, оперативний та перспективний аналіз на базі автоматизованих банків даних, створюваних геоінформаційних систем, широкого залучення сучасної електронно-обчислювальної техніки; 9) економіко-географічне забезпечення цілеспрямованого формування механізму еколого-економічного стимулювання природокористування, визначення плати за використання сукупних природних ресурсів та збитки, що завдаються природі і суспільству забрудненням природного середовища; 10) проведення дієвого екологічного виховання, активної середовищезахисної політики, створення системи безперервної екологічної та географічної освіти, формування світогляду, культури та еколого-географічного мислення у всіх прошарках та вікових категоріях суспільства.

Рекомендована література

1. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України: У 3 ч. Чц., 2010;
2. Природно-ресурсний потенціал України: забезпечення добробуту та екологічної безпеки. К., 2021;
3. S. Rudenko, V. Rudenko. Nature-Resources Potential of Natural Regions of Ukraine in Present-day Figures // Ecological Sciences. 2023. № 6.

Бібліографічний опис:

Природно-ресурсний потенціал / В. П. Руденко, С. В. Руденко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2025. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-890797>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).